

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.25>

Орлов М.В.

аспірант

ауково-дослідного інституту публічного права

to@otr.ua

0009-0007-3155-9754

ПОНЯТТЯ ПОЛОНЕНИЙ В МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Дотримання прав полонених у контексті збройного конфлікту між Росією та Україною включає грубі порушення Женевських конвенцій, такі як тортури, незаконні затримання та негуманне поводження. Відсутність ефективних механізмів контролю та забезпечення дотримання прав полонених на окупованих територіях ускладнює ситуацію, особливо через обмежений доступ міжнародних спостерігачів. Для ефективного вирішення цих проблем необхідно детально досліджувати правовий статус та умови утримання полонених, забезпечити моніторинг та документування порушень, а також удосконалити національне законодавство відповідно до міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі дотримання прав військовополонених під час російсько-української війни присвячені роботи таких дослідників, як Дацюк Т.К., Гарасим П.С., Кравцова М.О., Таран О.В., та Вакуленко А.О. На жаль, з початком російського вторгнення у 2022 році зафіксовано численні випадки порушення міжнародних стандартів щодо захисту прав військовополонених, що підкреслює важливість та необхідність подальшого дослідження цієї проблематики.

Метою статті є дослідження правового статусу та умов утримання полонених у контексті збройного конфлікту між Росією та Україною, а також розробка рекомендацій для вдосконалення національного законодавства та забезпечення ефективного моніторингу та документування порушень з метою приве-

дення його у відповідність до міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки світ зіткнувся зі збільшенням кількості військових конфліктів, що супроводжуються використанням різних видів зброї, що призводить до масових порушень прав людини. У зв'язку з цим стає надзвичайно важливим міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. При чому, треба зауважити, що збройний конфлікт - це термін міжнародного гуманітарного права, і цей конфлікт відбувається тоді, коли одна держава окупує, здійснює акт агресії щодо іншої держави.

Міжнародне право розрізняє дві категорії осіб, які належать до збройних сил воюючих сторін: комбатанти і некомбатанти. Комбатанти – це особи, які входять до складу збройних сил воюючих сторін і безпосередньо беруть участь у бойових діях, використовуючи зброю. Після потрапляння в полон, вони набувають статусу військовополонених. Некомбатанти – це особи, які правомірно знаходяться у складі збройних сил воюючої сторони для надання їй допомоги, але не беруть безпосередньої участі у боях. Це можуть бути військові кореспонденти, медичний персонал, юристи, інтенданти, представники духовенства тощо [1, с. 123].

Треба зазначити, що до групи комбатантів включають: регулярні збройні сили держави, солдатів, офіцерів та інших військовослужбовців регулярних армій, ополчення та добровольчі загони, за умови, що ці загони

дотримуються принципів міжнародного гуманітарного права, відкрито носять зброю і мають виразний розрізнявальний знак, який видно здалеку, а також партизанські загони, за умови, що вони відкрито носять зброю і дотримуються законів та звичаїв війни. Особовий склад ополчень і добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил. Населення неокупованої території, яке стихійно, за власним бажанням озброюється для боротьби з військами, що вторгаються, і яке не встигло сформуватися у регулярні війська. Члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;

вони носять зброю відкрито;

вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни [2].

Поліцейські підрозділи та Служба безпеки України, які діють в умовах збройного конфлікту, можуть бути класифіковані як комбатанти або некомбатанти залежно від їхніх функцій і контексту дій. Поліцейські підрозділи та Служба безпеки України, які інтегровані в збройні сили та беруть участь у бойових діях, можуть бути класифіковані як комбатанти. Це стосується, наприклад, військової поліції, спеціальних поліцейських підрозділів або служб безпеки, які залучені до воєнних операцій. Поліцейські та співробітники Служби безпеки України, які виконують традиційні функції правопорядку, захисту стратегічних об'єктів та не беруть безпосередньої участі у військових діях, класифікуються як некомбатанти. Вони займаються підтриманням правопорядку, захистом цивільного населення, розслідуванням злочинів та збором

розвідданих, що не включає безпосередню участь у бойових діях.

Військовий медичний та духовенство, згідно зі статтею 24 Першої Женевської конвенції, є членами збройних сил і повинні бути «поважані й захищені за будь-яких обставин». Потрапивши до рук супротивника, вони не отримують статус військовополонених. Проте до їхньої репатріації вони повинні користуватися всіма привілеями, передбаченими Третьою Женевською конвенцією, на основі «режиму утримання».

Офіційно, якби не особливий статус «членів збройних сил сторони конфлікту», вони підпадали б під дію статті 4А(1) цієї Конвенції і мали б право на поводження, як з військовополоненими, та на статус військовополоненого. Це положення існує для уникнення суперечностей у цьому питанні.

Цей же підхід застосовується і до волонтерів, відповідно статті 26 Першої Женевської конвенції. Хоча вони не є членами збройних сил, у разі потрапляння до рук супротивника вони можуть утримуватися на умовах, передбачених статтею 28 Першої Женевської конвенції та статтею 33 Третьою Женевської конвенції. У такому разі вони не мають статусу військовополонених, але мають право на поводження, як з військовополоненими [3].

Обов'язковою ознакою комбатанта є виразний розрізнявальний знак, який видно здалеку. Комбатанти зобов'язані носити ці знаки під час підготовки до військової операції або під час її проведення. Якщо комбатант не носить розрізнявального знака, але бере участь у нападі, то, потрапивши в полон, втрачає свій статус і може бути переданий слідству та суду за участь у ворожих діях. Комбатант має обов'язок відрізняти себе від цивільного населення, а партизанам дозволяється приховувати свій статус тільки тоді, коли вони не можуть цього робити через характер воєнних дій [4].

Комбатанти мають право брати безпосередню участь у бойових діях і мають імунітет від переслідування за законні воєнні дії.

Однак вони не мають імунітету щодо порушень міжнародного гуманітарного права, включаючи порушення законів і звичаїв війни та скоєння злочинів проти захищених осіб.

Цивільне населення – це особи, які не належать до жодної категорії учасників збройного конфлікту і не беруть безпосередньої участі у військових діях. Їхній правовий захист забезпечується нормами як міжнародного, так і національного права [5]. Комбатанти часто застосовують терор як засіб встановлення контролю над суспільством, ведучи тотальну війну, яка охоплює всі сфери суспільства – економіку, політику, соціальне життя та культуру. Цивільне населення все частіше стає об'єктом нападу, і представники найменш захищених груп стають першими жертвами насильства [6]. Цивільне населення не має статусу полонених, а вважається ув'язненими у випадку, коли вони затримуються для адміністративного або кримінального переслідування і не мають відношення до бойових дій.

Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини під час збройних конфліктів визначаються універсальними угодами в галузі прав людини, спеціальними міжнародними конвенціями, зокрема Гаазькими конвенціями 1899 і 1907 років [7] та чотирма Женевськими конвенціями 1949 року [8] і Додатковими протоколами до них, прийнятими у 1977 році, які уточнюють і розширюють права військовополонених. Перший додатковий протокол стосується міжнародних збройних конфліктів, а другий – внутрішніх збройних конфліктів. У рамках ООН також існує низка резолюцій, спрямованих на захист прав військовополонених. Ось деякі з них:

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1979 року «Захист прав осіб, які перебувають у полоні».

Резолюція Ради Безпеки ООН No 1265 від 17 вересня 1999 року «Про захист цивільного населення в умовах збройних конфліктів».

Резолюція Ради Безпеки ООН No 1674 від 28 квітня 2006 року «Про захист цивільного населення під час збройних конфліктів».

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН No 62/147 від 18 грудня 2007 року «Статус міжнародного комітету Червоного Хреста як спостерігача у роботі Генеральної Асамблеї ООН».

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН No 62/63 від 6 грудня 2007 року «Захист та допомога жертвам насильства та експлуатації під час збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій» [9].

Ці конвенції, відомі як «Право Женеви», вони охороняють під час збройних конфліктів поранених і хворих, які вибули зі строю, осіб, які зазнали аварії корабля на морі, військовополонених, цивільне населення, іноземців та інших осіб, котрі не беруть участі у військових діях.

З метою надання ефективного захисту всім жертвам війни гуманітарне право забезпечує загальний захист для осіб, які опинилися в зоні воєнних дій, особливо для цивільного населення, жінок, дітей та людей похилого віку. Забороняється жорстоке поводження, тортури, колективні міри покарання та репресії проти цивільного населення.

Режим військового полону регламентований Третьою Женевською конвенцією 1949 року. Згідно з цією конвенцією, військовополоненими вважаються особи, які потрапили під владу ворога: особовий склад збройних сил, ополчення та добровольчих загонів, партизанських загонів, а також військовий кореспонденти, постачальники та інші особи, які слідує за збройними силами. Держава, яка утримує полонених, несе відповідальність за їхнє поводження, забезпечуючи захист від насильства, залякування та негуманне поводження, а також надаючи необхідні умови для проживання, харчування, медичної допомоги та духовної підтримки [10].

Статус військовополоненого та право на відповідне поводження з ним набирають чинності з моменту взяття військовослужбовця в полон. Будь-який комбатант набуває статусу військовополоненого, якщо потрапляє під владу супротивника.

Військовополонений за правовим статусом характеризується наступними ознаками:

- набуття статусу з моменту взяття у полон;
- можливість претендувати на статус військовополоненого та вимагати відповідного статусу від сторони, яка утримує;
- збереження статусу до встановлення компетентним судовим органом у разі сумніву;
- забезпечення прав та гарантій відповідно до Женевських конвенцій, включаючи харчування, воду, умови здоров'я та гігієни;
- віддаленість місць утримання від зон бойових дій;
- право на отримання допомоги та здійснення релігійних обрядів;
- створення відповідних умов праці та захисту при залученні до робіт;
- неможливість відмови від гарантованих прав;
- відсутність спеціальних угод, що обмежують права та рівень захисту, передбачені міжнародним гуманітарним правом.

Отже, **військовополонений** – це особа, яка під час збройного конфлікту потрапила під владу супротивника і має право на захист та належне поводження відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, включаючи Женевські конвенції та додаткові протоколи.

Військовополоненим забезпечується можливість працювати, але примусова праця заборонена. Заборонено використовувати військовополонених на небезпечних роботах або тих, що принижують гідність. Військовополонені повинні мати зв'язок із зовнішнім світом та можливість подання скарг. Вони зобов'язані дотримуватися законів держави, яка їх утримує, та можуть бути піддані судовим або дисциплінарним стягненням за порушення. Після закінчення воєнних дій військовополонені звільняються та репатріюються.

Україна бере на себе виконання всіх обов'язків щодо військовополонених, які прописані в Женевських конвенціях, а також додаткових протоколах до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року, які були ратифіковані Укра-

їною 18 серпня 1989 року та набули чинності 25 липня 1990 року [11, с. 187]. За останні роки законодавцем було прийнято низку нормативно-правових актів, які конкретизують та регламентують порядок поводження з військовополоненими. Зокрема, наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року було затверджено Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року було затверджено Порядок утримання військовополонених [12]. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період» від 24 березня 2022 року № 2158-IX визначено основні засади забезпечення прав військовополонених. Також постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721 затверджено Порядок здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період [13]. Аналізуючи зазначені нормативні акти, необхідно зазначити, що в ньому визначено наступні ключові аспекти статусу військовополонених:

- забезпечення належних умов проживання, харчування, медичної допомоги та санітарії для військовополонених;
- гарантування права військовополонених на гуманітарну допомогу, зв'язок з рідними та духовну підтримку;
- регулювання залучення військовополонених до праці, включаючи умови праці та оплати;
- захист військовополонених від будь-яких форм насильства, залякування та репресій;
- порядок звільнення та репатріації військовополонених після закінчення бойових дій;
- забезпечення відповідного обліку, моніторингу та документування випадків утримання військовополонених.

Висновки. Україна бере на себе відповідальність за дотримання міжнародних стандартів щодо військовополонених, що визначені

Женевськими конвенціями та додатковими протоколами до них. Прийняті законодавчі акти свідчать про прагнення України забезпечити належні умови утримання та захисту прав військовополонених. Основні аспекти українського законодавства щодо військовополонених включають гарантії їхніх прав на належні умови проживання, харчування та медичне обслуговування, а також захист від насильства та залякування. Військовополонені мають право на гуманітарну допомогу та зв'язок з рідними, а також можуть бути залучені до праці за умов дотримання встановлених стандартів праці та оплати. Законодавчі ініціативи України демонструють її

відданість принципам міжнародного гуманітарного права та прагнення забезпечити повний захист прав військовополонених. Україна систематично працює над вдосконаленням механізмів контролю та моніторингу умов утримання військовополонених, що сприяє підвищенню рівня дотримання прав людини в умовах збройних конфліктів.

Таким чином, Україна робить важливі кроки для забезпечення відповідності національного законодавства міжнародним стандартам і підтверджує свою відданість захисту прав військовополонених у всіх аспектах, передбачених міжнародним гуманітарним правом.

Анотація

В умовах збройного конфлікту між росією та Україною тема полонених набуває особливої гостроти. Анексія Криму та військові дії на сході України, а також повномасштабне вторгнення росії у 2022 році, поставили перед міжнародною спільнотою та правозахисними організаціями складні питання щодо дотримання прав полонених на окупованих територіях. Порушення міжнародного права з боку Росії вимагають негайного аналізу та посилення міжнародних механізмів контролю.

Відповідно до Женевських конвенцій, всі сторони збройного конфлікту зобов'язані забезпечувати гуманітарне поводження з полоненими, гарантувати їм захист життя, здоров'я та гідності. Проте численні повідомлення про тортури, незаконні затримання та жорстоке поводження з українськими полоненими на окупованих територіях свідчать про грубі порушення цих норм. Ці факти підтверджуються міжнародними організаціями, зокрема ООН та Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, що підкреслює необхідність жорсткого контролю за дотриманням міжнародного гуманітарного права в регіоні.

Національне законодавство України також потребує постійного вдосконалення для ефективного захисту прав своїх громадян, які потрапили в полон на окупованих територіях. Законодавчі зміни, прийняті в умовах війни, повинні відповідати міжнародним стандартам та сприяти якнайшвидшому звільненню полонених, їх реабілітації та соціальній адаптації. Важливо, щоб українська держава та суспільство виявляли максимальну підтримку і турботу про тих, хто постраждав від агресії.

Зростання кількості полонених в умовах активних бойових дій та масштабної окупації територій України створює нові виклики для правозахисних організацій та міжнародної спільноти. Зокрема, необхідність моніторингу умов утримання полонених та надання їм юридичної допомоги потребує мобілізації значних ресурсів та координації дій на міжнародному рівні. Важливим аспектом є документування порушень прав полонених для подальшого притягнення винних до відповідальності в міжнародних судових інстанціях.

Особливу увагу потребують питання поводження з військовополоненими з обох сторін конфлікту. Українські військові, які потрапляють у полон до російських сил, часто стикаються з грубими порушеннями їхніх прав, включаючи тортури та негуманні умови утримання. З іншого боку, російські військовополонені в Україні також мають бути захищені відповідно

до міжнародних норм, що є важливим для демонстрації відданості України принципам гуманного поводження. Саме тому сьогодні є архиважливим досліджувати правовий статус та умови утримання військовополонених, аби забезпечити їх захист та дотримання прав з обох сторін конфлікту.

Дотримання цих норм не лише зміцнює позиції України на міжнародній арені, але й сприяє загальному дотриманню прав людини в умовах конфлікту. Це вимагає постійного моніторингу та документування порушень прав полонених для подальшого притягнення винних до відповідальності в міжнародних судових інстанціях.

Ключові слова: збройний конфлікт, полонені, військовополонені права людини, окуповані території, женевські конвенції, міжнародні організації, військові дії, тортури, умови утримання, моніторинг, документування, правовий статус, міжнародна безпека, стабільність.

Orlov M.V. Concept of prisoner in international and national law

Summary

In the context of the armed conflict between Russia and Ukraine, the issue of prisoners takes on particular urgency. The annexation of Crimea and the military actions in eastern Ukraine, as well as the full-scale invasion by Russia in 2022, have presented complex questions for the international community and human rights organizations regarding the treatment of prisoners in occupied territories. Violations of international law by Russia require immediate analysis and strengthening of international control mechanisms.

According to the Geneva Conventions, all parties to an armed conflict are obliged to ensure humane treatment of prisoners, guaranteeing their protection of life, health, and dignity. However, numerous reports of torture, illegal detention, and harsh treatment of Ukrainian prisoners in the occupied territories indicate serious violations of these norms. These facts are confirmed by international organizations, including the UN and the International Committee of the Red Cross, underscoring the need for strict monitoring of compliance with international humanitarian law in the region.

Ukraine's national legislation also requires continuous improvement to effectively protect the rights of its citizens who have fallen into captivity in the occupied territories. Legislative changes adopted in wartime must comply with international standards and facilitate the prompt release of prisoners, their rehabilitation, and social adaptation. It is essential for the Ukrainian state and society to provide maximum support and care for those who have suffered from aggression.

The increasing number of prisoners in the context of active hostilities and the large-scale occupation of Ukrainian territories presents new challenges for human rights organizations and the international community. Specifically, the need to monitor the conditions of prisoners and provide them with legal assistance requires the mobilization of significant resources and coordination of actions at the international level. An important aspect is the documentation of violations of prisoners' rights for the subsequent prosecution of perpetrators in international courts.

Particular attention needs to be paid to the treatment of prisoners of war on both sides of the conflict. Ukrainian military personnel captured by Russian forces often face gross violations of their rights, including torture and inhumane detention conditions. Conversely, Russian prisoners of war in Ukraine must also be protected according to international standards, which is crucial for demonstrating Ukraine's commitment to the principles of humane treatment. Therefore, it is critically important to thoroughly study the legal status and conditions of detention of prisoners of war to ensure their protection and rights on both sides of the conflict.

Adhering to these norms not only strengthens Ukraine's position on the international stage but also promotes the overall observance of human rights in the context of the conflict. This requires ongoing

monitoring and documentation of violations of prisoners' rights for the subsequent prosecution of perpetrators in international courts.

Key words: armed conflict, prisoners, prisoners of war, human rights, occupied territories, Geneva Conventions, international organizations, military actions, torture, detention conditions, monitoring, documentation, legal status, international security, stability.

Список використаних джерел:

1. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посібник Дніпро: ДДУВС, 2019. 184 с.
2. Гловлюк І. Норми міжнародного гуманітарного права стосовно військовополонених URL: <https://www.hsa.org.ua>
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Набуття чинності для України: 25 лип. 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#
4. Баконіна О. Поняття та статус комбатанта за міжнародним правом: аналіз судді Верховного Суду URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/217820_ponyattya-ta-status-kombatanta-zamzhnarodnim-pravom-analz-sudd-verkhovnogo-sudu
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. 12 серп. 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
6. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085
7. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907 року. Дата набрання чинності для України: 24 серп. 1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
8. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серп. 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
9. Таран О.В. Правовий статус військовополоненого. Відповідальність військовополоненого. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 11. С. 681–683.
10. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212
11. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Перспективи кримінально-правового забезпечення обміну військовополонених. Юридичний науковий електронний журнал . 2022. № 6. С. 185–188.
12. Про затвердження порядку утримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>
13. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>